

SİVAS İLİ ZARA İLÇESİ AĞIZLARINDA KULLANILAN DEYİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

AN ANALYSIS ON THE İDİOMS USED IN ZARA DISTRICT-SIVAS PROVINCE

Ömer GÜVEN**

ÖZ

Deyimler; bir kavramı, olayı ya da olguyu genellikle gerçek anlamının dışında ifade eden kalıplaşmış ifadelerdir. Türkçenin zenginlik kaynaklarından olan deyimler, dile canlılık ve acıcılık katan önemli unsurlardandır. Bu durum standart Türkçede olduğu gibi Anadolu ağızlarında da böyledir. Türkçe ile ilgili pek çok sorunun aydınlanmasında ağızlar bizlere önemli veriler sunmaktadır. Bu verilerden yararlanabileceğimiz alanlardan biri de Anadolu Ağızlarında kullanılan deyimlerdir. Deyimler sayesinde kültürümüzün pek çok ögesini görme imkânı bulabilmekteyiz. Deyimler incelendiğinde o toplumun yaşam tarzı, gelenekleri, görenekleri, inançları ile ilgili birçok husus ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmamızda Sivas ili Zara ilçesi ağızında kullanılan ancak standart Türkçede yer almayan deyimler ele alınacaktır. “beli bıhını ğırılmaḥ” çok yorulmak, takati kesilmek, perişan olmak; “arsuz it eti yemiş” söylenen hiçbir sözü umursamayan, laftan anlamayan kişi; “külekden aḥdarmaḥ” bir kimseye söylemedik laf bırakmamak, ağızına geleni söylemek vb. Ele alınan deyimler daha çok şekil bilgisi, söz dizimi ve anlam bakımından değerlendirilecektir. Bu çalışmalar sonucunda elde edilecek sonuçlar sayısal verilerle ortaya konacak ve bu veriler üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deyimler, Zara ağızında kullanılan deyimler, ağız bilimi, Sivas, Zara

ABSTRACT

İdioms are stereotyped statements that describe a concept, an action or a case, and generally they wrest from the true meaning. Being wealthy sources of Turkish language, idioms are important elements contributin to language in sense of vividness and fluidity. This situation is the same in the Anatolian dialects as it is in the standard Turkish. Anatolian dialects offer important inputs that enlighten on many matters regarding the Turkish language. İdioms are one of the fields from which we can benefit within these inputs. Due to idioms, we are able to see many of the components of our

* Bu çalışma 15-17 Ekim 2015 tarihinde Çanakkale’de düzenlenen 8. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sunulan aynı adlı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş şeklidir.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı.

culture. When analyzing idioms, many aspects regarding the lifestyle, traditions, customs and beliefs of the community come to light. In this study, we will discuss idioms that are used in Sivas province Zara district but are not used in the standard Turkish language. For example “beli bıhını gırılmaḥ” to be all beat up, to languish, to become miserable; “arsuz it eti yemiş” one who does not listen to reason; “kúlekden aḥdarmaḥ” to call someone every name in the book etc. The idioms we discuss will be evaluated from the morphological, syntactical and etymological point of view. In the end of these studies, the results will be presented as numeral inputs which will be evaluated.

Keywords: İdioms, İdioms used in Zara dialect, Dialectology, Sivas, Zara

Giriş

Deyimler ile ilgili Türkçede pek çok çalışma yapılmıştır. Bu sebepten deyim kavramının tanımında da bir çeşitlilik görülmektedir. Deyim sözlükleri ile diğer sözlüklerde ve araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda deyim tarifleri şu şekildedir:

Türkçe Sözlük’te deyim; “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” şeklinde tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2005: 517).

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde deyim kavramı; “bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplama; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 1988;74).

Gramer Terimleri Sözlüğünde deyim; “gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu” biçiminde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2007; 66).

Türkçe Deyimler Sözlüğü’nde deyim; “anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözlüklü dil ögesi, kalıplaşmış söz topluluğu” olarak tanımlanmıştır (Püsküllüoğlu, 1995; 7).

Vecihe Hatiboğlu tanımı ise şu şekildedir: “Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” (Hatiboğlu, 1982; 194).

Yukarıda yapılmış olan deyim tanımlamalarında bazı farklılıklar olsa da genel olarak araştırmacılar deyimleri tanımlarken belli noktalarda birleşmektedirler. Bunlardan birincisi deyimleşmelerde bir kalıplaşmanın varlığıdır. Bu ka-

İpdeşmeler milletlerin geçirmiş oldukları deneyimlerden oluşın ve kolay kolay değişime uğramayan yapılarıdır. Deyimlerdeki kalıplaşmış ibarelerin yerine farklı unsurlar koymak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Diğer dikkat çeken bir nokta ise deyimlerde meydana gelen anlam olaylarıdır. Herhangi bir söz öbeğinin deyim olup olmadığının tespitindeki ölçüt anlamdır. Dolayısıyla araştırmacıların da dikkat çektiği husus deyim oluşturın kelimelerden en az birinin gerçek anlamının dışına çıkması gerektiğidir. Bu şekilde ancak bir söz öbeği deyim olma vasfını elde edebilir.

Deyim kavramının ardından üzerinde durmamız gereken bir diğer husus ise deyimleşmedir. Deyimleşme olgusunda esas olan, kalıplaşmaya uğrayın kelimelerin, kendi anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleridir. Deyimleşme olgusunun işleyişinde dil, genellikle aktarmalardan, benzetmelerden ve somutlaştırmalardan faydalanılmaktadır (Özkan, 2004: 2289).

Türkçenin anlatım gücünün canlı ve renkli tanıkları olan deyimler, Türkiye Türkçesinin ağızları içinde ve birçok Türk lehçesinin söz varlığında sayıca önemli yer tutar. (Tor, 2007: 120).

Ancak ağızların çeşitli sebeplerden dolayı her geçen gün standart dilin etkisinde kendi özelliklerini kaybettiği, özellikle teknolojik gelişmelerin ağızların giderek aşınmasına sebebiyet verdiği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple ağızların söz varlığının tespit edilerek kayıt altına alınması da ağız çalışmaları açısından çok önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızda Zara ilçesinde kullanılan deyimleri tespit etmeye çalıştık. Zara ağızında yer alıp ölçünlü dilde kullanılmayan veya ölçünlü dilden farklı anlam taşıyan deyimleri ele aldık. Çalışmamızdaki deyimler, Zara ağızı ile ilgili yapmış olduğumuz derlemelerden ve saha çalışmalarından oluşmaktadır. İncelemeye konu olan deyimler; yapı, söz dizimi ve anlam açısından tasnif edilerek değerlendirilecektir.

1. SÖZ DİZİMİ VE ŞEKİL BİLGİSİ BAKIMINDAN DEYİMLER

1.1. Birleşik Fiil Grubu Şeklinde Kullanılan Deyimler

1.1.1. Yardımcı Fiillerle Kurulan Deyimler

“ol-” ve “et-” aslı yardımcı fiilleri ile kurulan birleşik fiil grupları da gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak deyimleşebilirler. Zara ağızında bu şekilde aslı yardımcı fiillerle kurulan deyimler şunlardır:

ol- fiiliyle kurulanlar:

arpalı bûdalı ol-: Arpalı buğdaylı olmak, gelinin bol çocuğa sahip olması için söylenen bir deyimdir. (Gelin damadın evine girerken damat tarafından gelinin üzerine arpa, buğday vb. atılırdı).

eli olma-: Vakit bulamamak, işi çok yoğun olmak.

eyle ol-: Ölmek, vefat etmek.

gendü vayvolasında ol-: Kendi derdine düşmek, kendi işleriyle meşgul olmak, başkalarına herhangi bir yardımda bulunmamak.

it dertlisi ol-: Üzerine vazife olmayan işlere karışmak.

miyat ol-: Korumak, göz-kulak olmak.

muhanete möhdaç ol-: Perişan bir duruma düşüp başkasına muhtaç olmak, el açıp ondan yardım dilenmek.

yalandan eşşeK ol-: Anlamamazlıktan gelmek, o şekilde davranmak.

et- fiili ile kurulanlar:

hon et-: Bir kimseyi bıktıracak kadar yormak, aşırı sorular sorarak bıktırmak.

vur aşşâ çal yoğarı et-: Çok sıkı pazarlık etmek, pazarlığa tutuşmak.

yüzbar et-: Daha çok bir meseleden dolayı iki veya daha fazla kişiyi yüzleştirmek, karşı karşıya getirmek.

1.1.2. Yarı Yardımcı Fiillerle Kurulan Deyimler

Nesne olan adlarla kaynaşmış daha bazı fiiller vardır ki salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte yardımcı fiillere benzer bir işleyişle, yani adın kavramını fiilleştirmek üzere birleşik fiiller yaparlar. Bunlara yarı yardımcı fiiller (verbe semi-auxilliaire) adını veririz. (Banguoğlu, 2011: 316). Bu şekilde oluşturulan deyimlerin sayısı çoktur. Bu durum deyimlerin kalıplaşmış söz öbekleri olmasıyla ilgilidir. Kalıplaşma sonunda deyimlerde yer alan isimlerle fiil şekilleri arasındaki geçici ilgi kaybolur, yerini kalıcı bir ilgiye bırakarak deyim anlamı ortaya çıkar. Standart Türkçede olduğu gibi bölge ağzında da hemen hemen bütün fiillerle kurulabilmektedir.

adı yerde ğalma-: Ölmüş bir insanın adının varisleri tarafından yeni doğan çocuklarına verilmesi.

alımını al-: Üşütüp hasta olmak, rahatsızlanmak.

başını bārını ye-: “Ölsün, yok olsun” karşılığında kullanılır.

başının vayını ver-: Kınamak, eleştirmek, ayıplamak.

beli bıhını ğırıl-: Çok yorulmak, takati kesilmek, perişan olmak.

dat dirlik verme-: Huzur vermemek, sürekli rahatsız etmek.

dudağ büz-: Beğenmemek, küçümsemek, hafife almak.

elini al-: Bir çocuğun büyüyüp babasının işlerini yapacak hâle gelmesi, babasına yardımcı olması.

ğót oynadma-: Yapması gereken işi bırakıp, oyun ve eğlenceye dalmak.

ğözlerini belerd-: Karşısındaki kişinin konuşmasına ve hareket etmesine engel olmak için gözlerini iyice açmak, o şekilde bakmak.

ĳókú kesilme-: Bitmemek, durmamak, sürekli devam etmek. Özellikle istenilmeyen yabani ot vb. için kullanılır.

ğótüne baħa baħa ğéd-: Beklediğini veya umduğunu bulamadan eli boş olarak bir yerden ayrılmak.

ğalħıp yet-: Doğup büyüyüp ardından o yörenin tüm gelenek ve göreneklerine vakıf olmak, ona göre davranış sergilemek.

ğarga ğon-: Ağaç dalı, duvar, baca gibi herhangi bir yere karga konduğu vakit misafir geleceğine inanılması.

ğendünü dolandur-: Yaşlı ve hasta kimselerin kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayabilmesi, başkasına muhtaç olmaması karşılığında kullanılır.

ğız baş ğetür-: Çok küçük yaşta gelin olan kızlar için kullanılır.

ğorħusu çekil-: Özellikle yaşça büyük ve heybetli erkeklerden etrafındakilerin korkması, ondan çekinmeleri.

ğurT āzi bāla-: Kurt ağzı bağlamak; koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar kaybolduktan sonra, yörenin ileri gelen bir kişisi tarafından Şems Suresi okunarak o hayvanın kurttan uzak kalacağına inanılan ritüel.

hışır ol-: Bir iş yaptıktan sonra çok yorulmak, yorgunluktan perişan olmak.

hıyarı āri bit-: Doğru söz söyleyen kimseye karşı hoşnutsuzluk göstermek.

holasa holasa ğonuş-: Daha çok komik ve nükteli konuşmak ve bu şekilde konuşarak etrafındakileri eğlendirmek.

höd de-: Özellikle çocukların yaramazlık yaptıkları vakit onlara “hööd” diye bağırıp korkutmak ve susturmak için kızmak, bağırarak.

iki kıyü bir eşşā bindür-: Çok yaramazlık yapmak, ortalığı birbirine katmak.

it daşşā çıkard-: Sürekli lüzumsuz işlerle meşgul olmak, vaktini boşa geçirmek.

it ötenece bekle-: Özellikle evlenmek istemeyenler için kullanılır. Yani evlenmeyi istemeyen kimselerin köpeğin öteceğini güne kadar beklemesi kastedilir.

kepçe ālin gez-: Kepçe gelin gezmek; köy çocuklarının yağmurdan sonra dolaşıp köylüden çeşitli yiyecekler toplaması ve onları bir yerde pişirip yemeleri.

kesim kes-: Pazarlık etmek, anlaşmak, mutabakata varmak.

laviyete al-: Bir kimseye dalga geçmek, söylediği sözleri hafife almak, önemsememek.

mudara gez-: Kendi kendini ancak geçindirmek, durumu çok parlak olmamak.

öyke(m) ğalh-: İç çekmek, duygulanmak, geçmişini hatırlayarak düşüncelere dalmak.

s.kilmiş sıpaya dön-: Bir kimsenin yağmurun altında kalıp ıslanması sonucunda, biraz alaylı bir şekilde söylenen deyim.

sıtgını sıyr-: Birisinden usanıp bıkmak, artık o kimseye karşı beslemiş olduğu muhabbeti kaybetmek.

temsiyet ver-: Yapılan bir işe herhangi bir katkı sunmadan kenarda durup sürekli emirler yağdırmak.

yükünü yüceye yığ-: Kendini geriye çekmek yapılması istenen herhangi bir talebe karşılık isteksiz davranmak.

yürā bulan-/ yürā ğarış-: İğrenç bir durum karşısında midesi bulanmak, tiksilmek.

yürā geç-: Acıkmak.

yüzünü yu-: Birisinin yaptığı bir hatayı görmezden gelmek, onun kusurunu örtmek.

1.2. Sıfat-Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler

Derlememizde kalıplaşmanın sıfat-fiil grubu üzerinden, deyim aktarmasıyla gerçekleştiği birkaç deyimden bahsedebiliriz.

arsuz it eti yemiş: Söylenilen hiçbir sözü umursamayan, laftan anlamayan kişiler için kullanılan bir deyim (Bu deyimde *yemiş* sözünü yüklem değil, sıfat-fiil olarak değerlendirmeyi uygun gördük. Dolayısıyla deyimi, cümle kalıplaşması saymadık.)

başı bozulmuş: Kocasını vefat eden kadın.

dāda doñuzu eĸsüĸ olan: Çok zengin ve cimri olan insanlar için kullanılır.

1.3. Cümle Biçimindeki Deyimler

Bölge ağzında yaygın olarak kullanım sahasına sahip olan deyimlerden bir türü ise cümle biçiminde meydana gelen deyimlerdir. Özellikle herhangi bir olayın anlatıldığı durumlarda söyleyişi etkili kılmak için başvurulan deyimlerdir. Cümle biçimindeki deyimleri fiil cümleleri ve isim cümleleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirebiliriz.

1.3.1. Fiil Cümleleri

babāñ anāñ aşını içiyim: Aslında küfretmek istiyor ancak küfretmekten kaçınmak için kullanılan ve içinde bir miktar da kızgınlığı barındıran bir deyim.

bıldır¹ ölmüş bir eşşeĸ, gelin bıyıl ālaşah: Geçmişte olmuş bitmiş ve heyecanı kaybolmuş bir olayı daha sonra gündeme getirmek.

bir iplīni çeĸsen on tene yamalı döküleceĸ: Bir ipliğini çeksen, on tane yamalığı dökülecek. Çok fakir ve perişan karşılığında kullanılır.

getür ğoluñu çeĸiyim: Bir kimseden beklenmeyecek bir işi yaptığında o kişiye iğneleme yoluyla söylenen deyim.

it boħu eme yaradı: Hiçbir zaman faydası dokunmayan birisinin faydalı bir iş yaptığında söylenilir.

¹ Geçen sene.

it s.ki yāyor: Herhangi bir yere veya eve lüzumundan fazla insanın birikmesi karşısında tepki olarak söylenilir.

itlerin oluyum: Kulun kölen olayım, her dediğini yapayım karşılığında yalvarma anlamı içeren bir deyim.

ocāñ bata: Ocağı batmak, birisinin evinin yıkılması ve dağılması istendiğinde kullanılan bir deyimdir.

ocāñ ğarala: Ocağı kararmak, kimsesi kalmamak, bütün yakınları ölmek, yalnız kalmak.

vrup öldürsen adamdan sayulur: Önemsiz gibi gözüken bir kişinin ölmesi durumunda kıymetli olacağı anlamında kullanılır.

hala hatirin ğalmasın: Bir kimseye, istemeyerek de olsa, önem verildiğini göstermek, ona önem veriyormuş gibi davranmak.

1.3.2. İsim Cümleleri

canı itden ğayım: Çok güçlü ve kuvvetli olan kimseler için kullanılır.

dahım yoñ ğolum yoñ: Hiç kimsesi olmayan, gariban kimse.

ünü tünü yok: Herhangi bir belirti ve izi yok.

zorūñ adı ne? Bu konudaki acelen nedir, neden ısrar ediyorsun, neden zorluyorsun karşılığında kullanılan bir deyim.

1.4. İsim Tamlaması Biçimindeki Deyimler

İsim tamlaması biçiminde meydana gelen deyimler belirtili isim tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması şeklinde görülür.

cin enū: Cin eniği; küçük, cılız fakat çok zeki ve kurnaz çocuk.

dāların gelin abası: Laf söz dinlemeyen, dik başlı, kendi bildiğini okuyan kişi.

dil ferzā: Çok bilmiş bir şekilde konuşan kimse.

don yağının dolması: Soğuk karakterli, asosyal yapıda, samimiyeti ve sohbeti olmayan kişi.

fiğ biti: Yaramazlık yapan, muzırlık yapan küçük çocuk.

hecin devesi: Çok iri ve heybetli kimse.

iki eyiliğin biri: Çok yaşlı ve perişan olan insanlar için ya iyileşmesi ya da ölmesi.

it ossurū: Fasa fiso şeyler.

itin ğavurġa yemesi: Lüzumsuz bir işin gerçekleşmesi durumunda ona tepki olarak kullanılır.

ortalığın hasdelī: Ortalığın hastalığı; nezle, grip gibi salgın hastalıklar.

şam şeytanı: Çok kurnaz ve uyanık olan kimse.

şer kūtū/şer daġarcū: Aşırı yaramazlık yapan, yerinde duramayan, çok hareketli çocuk için kullanılır.

virġel Anşanın inā: Özellikle bazı evlerde bir dirlik ve düzen olmaması neticesinde ortaya çıkan kargaşa durumu için kullanılır.

1.5. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Deyimler

Sıfat tamlaması biçiminde oluşan deyimler daha çok kişilerin nitelikleri ve karakterleri ile ilgili kullanımlardır. Bu tür tamlamalarda kimi zaman benzerlik ilgisi de karşımıza çıkmaktadır.

duzlanacaġ et: Evlilik çağına gelmiş olan kişiler için kullanılır.

düz ayaġ: Giriş katta bulunan ev.

gel ġet aġıllı: Yaptıkları sürekli tutarsız olan ve bir yaptığı bir yaptığını tutmayan çelişkili kimseler için kullanılır.

it oynamış yonca tarlası: Çok karışık ve daġınık ortam veya iş ile karşılaşılması durumunda söylenir.

tarnik aġızlı: Aġzı çok geniş ve büyük olan kimse.

1.6. Kısaltma Grubu Biçimindeki Deyimler

1.6.1. İsnat Grubu Kalıbında

Bölge aġzında kullanımları sınırlıdır. Birkaç örnekte tespit edilmişlerdir.

başı bozulmuş: Kocasını vefat eden kadın.

eli āri: Eli eğri; hırsızlık yapan ve bunu adeta bir meslek haline getiren kişiler için kullanılan bir deyimdir.

ğaburgası ğalın: Keçi gibi inatçı olan ve mutlaka kendi dediğini karşısındakine yaptıran kişiler için kullanılır.

yüzü ā: Yüzü ak; çalışmaya hevesli, iş yapmaktan kaçınmayan, söz dinleyen kimse.

1.6.2. Yönelme Grubu Kalıbında

babaña rahmet/ceddiñe rahmet: Yapılan bir davranış karşısında Allah senden razı olsun anlamında kullanılan hoşnutluk sözü.

eme yara-: İşe yaramak, faydası dokunmak, etrafındakilere fayda vermek.

lafı ğucā oturt-: Çok koyu bir sohbet etmek, bir mesele üzerinde etraflıca konuşmak.

yola vur-: Bir kimseyi evlendirmek, evlenmesi için ona yardımda bulunmak.

1.6.3. Uzaklaşma Grubu Kalıbında

sonadan çıhmışlar: Ayaklar.

yerden yığma: Kısa boylu kişi.

her telden çal-: Her şeye burnunu sokmak, her işte girişmek, üstüne vazife olmayan işlere bulaşmak.

kúlekden ahdar-: Bir kimseye söylemedik laf bırakmamak, ağzına geleni söylemek, rencide etmek ve aşağılamak.

1.6.4. Edat Grubu Biçimindeki Deyimler

Tespit edebildiğimiz edat grubu ile oluşmuş deyimlerin hepsi “gibi” edatıyla oluşmaktadır.

ayā yanmış it gibi dolaş-: Çok gezmek, boş yere dolaşmak.

değirmen gibi óúd-: Değirmen gibi öğütmek; çok fazla yemek yiyen kişiler için kullanılır.

ğoyun ğaval dīner gibi dīne-: Anlamadan dinlemek, sadece boş boş bakarak dinlemek.

harazalı it gibi ısır-: Bir kimseye lüzumundan fazla saldırgan davranmak, ona bağırıp çağırarak azarlamak.

it enü gibi azıd-: Annenin çocuğuna gerekli ilgiyi ve alakayı göstermemesi, onu başıboş bırakması.

it üleşi gibi: Aşırı ağır olan nesne.

ıkór öküz gibi ye-: Çok yemek yemek, bulduğu her şeyi fazlasıyla yemek.

loğ daşı gibi: Aşırı ağır olan nesne.

şam biberi gibi yah-: Çok acı olan yiyecekler için kullanılır.

vānā gibi: Çok şişman olan kimse.

vurağan öküz gibi baħ-: Kavga etmeye ve tartışmaya hazır, kötü niyetli bir şekilde tetikte beklemek.

1.7. İkileme Biçimindeki Deyimler

İkilemelerle kurulmuş olan deyimlerde ise bir çeşitlilik görülür. Kimileri aynı kelimenin tekrarlanması, kimileri ses benzerliğine dayalı kelimelerin tekrarlanması, kimileri ise eş veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarlanması biçiminde oluşmuştur.

beli bıhını ğırıl-: Çok yorulmak, takati kesilmek, perişan olmak.

dana doluħ: Karışık hayvan sürüsü, içerisinde büyük hayvanların da küçük hayvanların da olduğu sürü.

düzenli taħanlı ğeyin-: Bir kimsenin güzel giyinmesi, giydiği kıyafetlerin temiz ve düzenli olması.

eren peren et-: Darmadağın etmek, karıştırmak.

farş malamat ol-: Bir işi veya bir kimseyi perişan bir duruma sokmak.

gel ğét aħıllı: Yaptıkları sürekli tutarsız olan ve bir yaptığı bir yaptığını tutmayan çelişkili kimseler için kullanılır.

ğılı ğılma: Tamı tamına, mili miline.

ğötüne baħa baħa ğed-: Beklediğini veya umduğunu bulamadan eli boş olarak bir yerden ayrılmak.

holasa holasa ğonuş-: Daha çok komik ve nükteli konuşmak ve bu şekilde konuşarak eğlenceli şeyler anlatmak.

ħp ħp doldur-: Herhangi bir nesneyi ağızına kadar doldurmak, hiç boş yer bırakmamak.

2. ANLAM BAKIMINDAN DEYİMLER

2.1. Somutlaştırma

Somutlaştırmada temel olan, soyut kavramların çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi, böylelikle daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması eğilimidir (Aksan, 2009: 66)

külekten ahdar-: Bir kimseye söylemedik laf bırakmamak, ağzına geleni söylemek, rencide etmek ve aşağılamak.

burnunun direği gırtl-: Çok pis koku almak, kokudan duramamak.

don yağının dolması: Soğuk karakterli, asosyal yapıda, samimiyeti ve sohbeti olmayan kişi.

duzlanacah et: Evlilik çağına gelmiş olan kişiler için kullanılır.

ğaburgası kalın: Keçi gibi inatçı olan ve mutlaka kendi dediğini karşısındakine yaptıran kişiler için kullanılır.

it daşşā çıkard-: Sürekli lüzumsuz işlerle meşgul olmak, vaktini boşa geçirmek.

lafı gücā oturt-: Çok koyu bir sohbet etmek, bir mesele üzerinde etraflıca konuşmak.

yükünü yüceye yığ-: Kendini geriye çekmek, yapılması istenen herhangi bir talebe karşılık isteksiz davranmak.

yüzünü yu-: Birisinin yaptığı bir hatayı görmezden gelmek, onun kusurunu örtmek.

2.2. Benzetme

Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha, güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi Türkçede de değişik yollardan, yaygın olarak gerçekleşmektedir (Aksan, 2009: 111). Bu türdeki deyimleşmelerde daha çok “gibi” edatının kullanıldığı görülmekte, bunun yanı sıra herhangi bir edat kullanmadan da oluşmuş örnekler bulunmaktadır. Bölge ağzındaki deyimleşmelerde benzeşme yoluyla oluşmuş şu örnekler tespit edilmiştir:

don yağının dolması: Soğuk karakterli, asosyal yapıda, samimiyeti ve sohbeti olmayan kişi.

ğoyun ğaval dīner gibi dīne-: Anlamadan dinlemek, sadece boş boş bakarak dinlemek.

it oynamış yonca tarlası: Çok karışık ve dağınık ortam veya iş ile karşılaşılması durumunda söylenir.

it üleşi gibi: Aşırı ağır olan nesne.

kör öküz gibi ye-: Çok yemek yemek, bulduğu her şeyi fazlasıyla yemek.

loğ daşı gibi: Aşırı ağır olan nesne.

s.kilmiş sıpaya dön-: Bir kimsenin yağmurun altında kalıp ıslanması sonucunda, biraz alaylı bir şekilde söylenen deyim.

şam biberi gibi yah-: Çok acı olan yiyecekler için kullanılır.

vānā gibi: Çok şişman olan kimse.

vırgel Anşanın inā: Özellikle bazı evlerde bir dirlik ve düzen olmaması neticesinde ortaya çıkan kargaşa için kullanılır.

vurağan öküz gibi bah-: Kavga etmeye ve tartışmaya hazır, kötü niyetli bir şekilde tetikte beklemek.

2.3. Deyim Aktarması

Deyim aktarması, aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayıdır (Korkmaz, 1992; 66). Buradaki tespit edilen örneklerde daha çok insandan doğaya aktarım vardır. Buna karşın az da olsa doğadan doğaya aktarım söz konusudur.

lafı gücā oturt-: Çok koyu bir sohbet etmek, bir mesele üzerinde etraflıca konuşmak.

it ötenece bekle-: Özellikle evlenmek istemeyenler için kullanılır. Yani evlenmeyi istemeyen kimselerin köpeğin öteceğini güne kadar beklemesi kastedilir.

ğoyun ğaval dīner gibi dīne-: Anlamadan dinlemek, sadece boş boş bakarak dinlemek.

it oynamış yonca tarlası: Çok karışık ve dağınık ortam veya iş ile karşılaşılması durumunda söylenir.

2.4. Ad Aktarması

Ad aktarması, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir (Aksan, 2009: 69). Tespit edilen örnekler şu şekildedir:

başı bozulmuş: Kocasını vefat eden kadın.

şer kütû/şer dağarcu: Aşırı yaramazlık yapan, yerinde duramayan, çok hareketli çocuk için kullanılır. **yola vur-:** Bir kimseyi evlendirmek, evlenmesi için ona yardımda bulunmak.

yüzbar et-: Daha çok bir meseleden dolayı iki veya daha fazla kişiyi yüzleştirmek, karşı karşıya getirmek.

2.5. Dua ve Beddua İçerikli Olanlar

Bir kısım deyimler ise dua ve beddua içerirler. Bunların örnekleri ise şunlardır:

başını bağırmı ye-: “Ölsün, yok olsun” karşılığında kullanılır.

ocāñ bata: Ocağı batmak, birisinin evinin yıkılması ve dağılması istendiğinde kullanılan bir deyimdir.

ocāñ ğarala: Ocağı kararmak, kimsesi kalmamak, bütün yakınları ölmek, yalnız kalmak.

babaña rahmet/ceddiñe rahmet: Yapılan bir davranış karşısında Allah senden razı olsun anlamında kullanılan hoşnutluk sözü.

SONUÇ

Yaptığımız derleme çalışması ile bölge ağızında kullanılıp, standart Türkçede yer almayan veya standart Türkçeden farklı anlamlarda kullanılan toplam 119 deyim tespit edilmiştir.

- Bu deyimlerin 78'i eyleme, 41'si ise isme dayanır. Eyleme dayalı deyimlerin büyük bir çoğunluğu aslında yardımcı fiil olmayan, söz konusu deyim yapılarında yardımcı fiil gibi yer alan fiil şekilleri ile kurulmuştur. İsim soylu deyimlerde ise daha çok tamlama biçiminde oluşmuş deyimler göze çarpar.
- Deyimler semantik açıdan incelendiğinde köpek (it) ile ilgili deyimlerin büyük bir yekûn tuttuğu görülür.

- Yine deyimler semantik açıdan incelendiğinde bölgenin yaşantısı, kültürel özellikleri, önemli unsurları gibi pek çok bilgiye ulaşabilmekteyiz. Deyimlerin tespitinin söz varlığına katkısının yanında böyle de önemli bir katkısının bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.
- Temennimiz Türkiye Türkçesi ağızlarının deyim sözlüğünün de hazırlanmasıdır. Ancak bu sayede sözlük verilerinin hangi ağızlara özgü olduğu, hangi ağızlarda deyimlerinin ortak olduğu, standart dilden farklılıkların neler olduğu gibi hususlar hakkında sağlam tespitler yapılabilir. Sivas ili Zara ilçesi ağızında kullanılan deyimlerle ilgili yaptığımız bu çalışma ile temel gayemiz Türkiye Türkçesi ağızlarındaki deyim varlığına katkı sağlamak ve Zara ağızında kullanılan deyimlerin kayıt altına alınarak yok olmasının önüne geçmeye bir nebze olsun katkı sunmaktır.

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER

á	: Yarı kalın, düz, geniş (a-e arası) ünlü.
ā	: Normalden uzun a ünlüsü.
è	: Yarı geniş, düz, ince (e-i arası) ünlü.
í	: Yarı kalın, düz, dar (ı-i arası) ünlü.
ī	: Normalden uzun i ünlüsü
ó	: Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o-ö arası) ünlü.
ú	: Yarı kalın, yuvarlak, dar (u-ü arası) ünlü.
ū	: Normalden uzun u ünlüsü
ü	: Normalden uzun ü ünlüsü

ÜNSÜZLER

g	: Yarı kalın ünlülerle hece kuran orta damak g'si
ğ	: Patlayıcı, tonlu, arka damak ünsüzü
h	: Sızıcı, nefesli, tonlu-tonsuz, gırtlak ünsüzü
ḥ	: Sızıcı, tonsuz, art damak ünsüzü
Ḫ	: Patlayıcı, yarı tonlu, art damak (ḫ-ğ arası) ünsüzü
ḵ	: Yarı kalın ünlülerle hece kuran orta damak k'si
ñ	: Patlayıcı, tonlu damaklı geniz ünsüzü
T	: Patlayıcı, yarı tonlu, asıl diş (d-t arası) ünsüzü

İŞARETLER

- ⌋ : İki kelime arasında bağlantı (liaison) işareti
 ⌋ : Diftong işareti

KAYNAKÇA:

- AKSAN, Doğan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara, 2009.
- AKSOY, Ömer Asım, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, TDK Yay., Ankara, 2009.
- AKYALÇIN, Necmi, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri DEYİMLERİMİZ*, Eğiten Kitap, Ankara, 2012.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 9. baskı, Ankara, 2011.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, Ankara, TDK Yay., 1999, s. 43-48.
- GÜVEN, Ömer, *Sivas İli Zara İlçesi Ağzı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, DTCF Yay., 2. baskı, Ankara, 1982
- KORKMAZ, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., 3. baskı, Ankara, 2007.
- ÖZKAN, Mustafa, *Deyimleşmiş İkillemeler*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004), TDK Yay., Ankara 2004, C. II. s. 2289-2317.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali , *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara, 1995.
- TOR, Gülseren, *Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler*, Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Almatı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi ortak yayını, s. 119-127.
- TÜRK DİL KURUMU, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, 4. Bs., Ankara, TDK Yay., 2009.
- TÜRK DİL KURUMU, *Derleme Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağızlarından I-VIII*, 3. Bs., Ankara, 2009.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, 10. Bs., Ankara, TDK Yay., 2005.
- TÜRK DİL KURUMU, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*, 3. Bs., Ankara, TDK Yay., 2009.
- TÜRK DİL KURUMU, *Yazım Kılavuzu*, 26. Bs., Ankara, TDK Yay., 2009.
- VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Abc Kitabevi, İstanbul, 1998.